

Avot de-Rabbi Nathan, Talmoed-traktaat en midrasj

Voorwoord en informatie

Met de plaatsing van deze site op het internet wil ik een Nederlandse vertaling bieden bij de tekst van **Midrasj Avot-de Rabbi Nathan**, voorzien van uitleg en bronverwijzingen. 'Midrasj Avot de Rabbi Nathan' is een van de zogeheten kleine (midrasj)traktaten uit de Babylonische Talmoed. Rabbi Nathan was een oudere tijdgenoot van Rabbi Jehoeda- ha-Nasi, de compiler en redactor van de Misjna (rond 200 van de jaartelling). De originele versie van Avot de-Rabbi Nathan beslaat 41 hoofdstukken met commentaar op het bekende Misjna-traktaat Pirké Avot - 'Spreekwoorden der Vaders'. De inhoud van beide werken is hoofdzakelijk aggadisch (verhalend) van aard. Uitvoerige discussies over specifieke religieuze voorschriften treffen wij er dus niet in aan.

Rabbi Jehoeda ha-Nasi leefde in de tweede helft van de tweede eeuw en in het begin van de derde eeuw van de jaartelling. Hij was patriarch van Judea, alsook compiler en redactor van de Misjna. Dat is de belangrijkste halachische codex die in de Babylonische Talmoed is becommentarieerd. Rabbi Jehoeda - vanwege zijn grote bekendheid ook gewoon 'Rabbi' genoemd - gold als wijs, geleerd, vroom en bescheiden.¹

Midrasj Avot de-Rabbi Nathan is in verschillende versies overgeleverd. Een traditionele versie met eenenveertig hoofdstukken is sinds de zestiende eeuw in traditionele drukken van de Babylonische Talmoed opgenomen. Een tweede versie (met achtenveertig hoofdstukken) is door S. Schechter (samen met de eerste versie) in het jaar 1887 gepubliceerd. De eerste, meer traditionele versie is door S. Schechter 'noesach a(lef)' genoemd, de tweede versie 'noesach b(ét)'. Versie b is overigens doorgaans beschouwd als de meest oorspronkelijke en minst bewerkte versie van de tekst van Avot de-Rabbi Nathan.

De inhoud van Avot de-Rabbi Nathan verraadt een vroege datum van ontstaan. Amora'ïem zijn niet vermeld. Duidelijk is wel dat het werk een lange redactiegeschiedenis heeft ondergaan met allerlei toevoegingen aan de oorspronkelijke tekst. De redactie van noesach b is ongetwijfeld een stuk vroeger (eind derde eeuw) dan die van noesach a (eind zevende eeuw?). Versie b is chronologisch, in logische samenhang en in formulering doorgaans superieur aan versie a. In een aantal gevallen is duidelijk dat in versie a later nog extern materiaal is opgenomen (zoals uit de Babylonische Talmoed), af en toe ook in een verbasterde en inferieure overleveringsvorm.¹ Toch nemen we hier versie a als uitgangspunt voor ons commentaar, aangezien dit de traditionele in Talmoed-uitgaven opgenomen weergave van Avot de-Rabbi Nathan betreft. Maar waar nodig is de tekst door voorbeelden uit versie b door mij aangevuld.

Over de functie en betekenis van midrasj

Pesjat en derasj (midrasj)

¹ Vgl. S. Safrai, O.C., p. 377.

Midrasj kunnen wij globaal definiëren als rabbijnse en homiletische verklaring van Tenach-teksten. De midrasj-literatuur is als het ware op organische wijze binnen de Joodse gemeenschap gegroeid en vormt de neerslag van vele generaties studie en luisteren naar voordrachten in synagoge, school en leerhuis. Midrasj doet verslag van de zichtbaar geworden historische dialoog tussen de Tora en het leven van de gemeenschap. Het werkwoord *darasj* - waarvan het woord '*midrasj*' is afgeleid - betekent: bevragen en doorvorsen. De beweging is tweeledig: van en naar de Schrift toe. De Wijzen onderzoeken de Schrift in verlangen naar kennis van Gods woord, en zij bevragen de Schrift op zoek naar antwoorden die het dagelijkse leven aan de gemeenschap stelt. Een midrasj-verzameling is dan ook niet het product van een enkele auteur, maar van een groot aantal al of niet anonieme tradenten. We onderscheiden twee hoofdsoorten van Schriftverklaring: 1) letterlijke uitleg: *pesjat*; 2) homiletische uitleg: *derasj* (*midrasj*). De *pesjat* gaat uit van de letterlijke betekenis van een passage en van de directe samenhang met de context. Deze methode is zo veel mogelijk objectief. De verklaarder is niet zozeer zelf aan het woord, maar hij laat de tekst spreken. De methode van *pesjat* gaat terug op het werk van Soferiem (schriftgeleerden) en Metoergamiem (vertalers) van voor de jaartelling. Hun werk, zo vermoedt men, zou al in de dagen van Ezra begonnen zijn. De Soferiem leverden de tekst van de Schrift zo nauwgezet mogelijk over. De Metoergamiem vertaalden de Schrift in de volkstaal, het Aramees. De nadruk lag daarbij op de letterlijke weergave van de tekst, hoewel sommigen hun vertaling met homiletische toevoegingen lardeerden.

De homiletische en vrije exegetische uitleg daarentegen, *derasj* - *midrasj*, laat veel meer de verklaarder van teksten aan het woord. De *derasj*-methode benut traditionele hermeneutische regels. Een aantal van die regels hebben vanouds zowel in de halachische als in aggadische exegese gefunctioneerd. Zij doen de uitleg vaak van de eenvoudige letterlijke betekenis afwijken. Ook licht *derasj* (*midrasj*) woorden uit hun context om er een uitleg aan te verbinden, waaraan de verklaarder behoefte heeft. *Derasj* (*midrasj*) wordt dikwijls aangevuld met verhalende en soms eigentijdse elementen (*aggada*), waarvoor geen directe basis in de Schrift te vinden is. De methode van *derasj* is, veelzijdig en subjectief. Naast de tekst zelf heeft ook de verklaarder hier zijn inbreng.

De Tanna'iem uit het land Israël (ca. 0-200 van de jaartelling) en de Babylonische Amora'iem (ca. 200-500 van de jaartelling) verlegden in hun studie en voordrachten in synagogen, scholen en leerhuizen het hoofdaccent in de richting van *derasj* (*midrasj*). Hiervan getuigt de rabbijnse midrasj-literatuur. In theorie maakten de rabbijnen binnen de midrasj wel onderscheid tussen een letterlijke en homiletische uitleg, maar in de praktijk hanteerden zij dit onderscheid zelden. Van de Amora'iem stamt overigens de stelregel dat de Schrift niet buiten zijn letterlijke betekenis treedt (Babylonische Talmoed Sjabbat 63a). Dus die letterlijke betekenis mag geen onweersproken geweld aangedaan worden. Deze houding stelde dan ook zekere grenzen aan de vrijheid van midrasj. In sommige leerscholen werd de spontaniteit om van de strikt letterlijke betekenis af te wijken wat meer aan banden gelegd dan in andere, maar een absolute voorkeur voor de *pesjat*-methode betekende dit evenwel nooit. De rabbijnen ervoeren overigens zelden een onoverbrugbare tegenstelling tussen de letterlijke betekenis en hun bonte homiletische verklaringen of toevoegingen. De vrijere uitlegwijze van de midrasj vormde voor hen niet een alternatief maar een zinvolle aanvulling op de letterlijke betekenis van de Schrift.²

Men onderscheidt verder binnen het terrein van midrasj nog zogeheten aggadische en halachische midrasj. Aggadische midrasj biedt bovenal uitleg bij verhalende teksten van Tenach. Halachische midrasj gaat nader in op bijbelteksten met gedragsregels en geboden. In de praktijk zijn deze twee categorieën van midrasj veelal niet strikt te scheiden. Toch zijn sommige midrasj-verzamelingen (*midrasjim*) voornamelijk gericht op halacha en andere op

aggada. Er is ook nog onderscheid te maken in de wijze van ontstaan. Sommige midrasj-verzamelingen zijn ontstaan in het leerhuis en volgen bijna systematisch de tekst van een bepaald Bijbelboek. Andere midrasj-verzamelingen (homiletische midrasjim) zijn ontsproten aan de prediking in het gebedshuis en bezitten daardoor een wat onsystematische en onvoorspelbare structuur. Daarin herkennen we nog de volgorde van een voordracht waarin bewust allerlei teksten uit verschillende bijbelboeken met elkaar in verband zijn gebracht, zonder daarbij een specifieke tekst te volgen.

De hier gekozen midrasj van Avot de-Rabbi Nathan behoort tot een specifieke categorie. In feite is het een commentaar bij een chronologisch geordende verzameling van rabbijnse spreuken, waarvan de meeste stammen uit het Misjna-tractaat Pirké Avot. Deze midrasj volgt dus hier niet een bepaald Schriftgedeelte en vertoont een verrassend structuur, waarin achtereenvolgens verschillende (vrij en associatief) verkozen thema's de revue passeren.

Midrasj-verzamelingen die bij de uitleg van de tekst van Avot de-Rabbi Nathan ter sprake komen, stammen voor een groot gedeelte uit latere perioden. Maar ze bevatten van oorsprong oud en relevant materiaal.

Alvorens we de tekst van Avot de Rabbi Nathan nader bekijken, volgt hier eerste een kort chronologische overzicht van midrasjim-verzamelingen.

Mechilta-de Rabbi Jisjma'él (uit school van Rabbi Jisjma'él)	(Redactie) na 500 van de jaartelling	Bevat naast halachische uitleg aggadische midrasj bij Exodus
Mechilta de-Rabbi Sjim'on bar Jochai (uit school van Rabbi Akiva)	Ed. J.N. Epstein (reconstructie oude midrasjverzameling)	Bevat naast halachische uitleg aggadische midrasj bij Exodus
Sifra [Sifra de-Be Rav] (uit school van Rabbi Akiva)	Na 500 van de jaartelling	Bevat naast halachische uitleg aggadische midrasj bij Leviticus
Sifré Bemidbar (uit school van Rabbi Jisjma'él)	Na 500 van de jaartelling	Bevat naast halachische uitleg aggadische midrasj bij Numeri
Sifré Devarim (uit school van Rabbi Akiva)	Na 500 van de jaartelling	Bevat naast halachische uitleg aggadische midrasj bij Deuteronomium
Midrasj Tanna'im (uit school van Rabbi Jisjma'él)	Ed. D. Hoffmann (reconstructie van oude midrasj-verzameling)	Bevat naast halachische uitleg aggadische midrasj bij Deuteronomium
Be-resjit Rabba	Ca. 400-500	Uitleg van Genesis
Wa-jikra Rabba	Ca. 400-500	Homiletische midrasj bij Leviticus
Eicha Rabba	Ca. 400-500	Uitleg van Klaagliederen
Esther Rabba I (parasja 1-6)	Ca. 400-500	Uitleg van Esther 1-2 (met homiletische inleidingen)
Sjir ha-Sjirim Rabba	Ca. 500-650	Uitleg van Hooglied
Roeth Rabba	Ca. 500-650	Uitleg van Ruth
Pesikta de Rav Kahana	Ca. 500-650	Homiletische midrasj
Devarim Rabba	Ca. 650-900	Homiletische midrasj bij Deuteronomium
Kohèlèt Rabba	Ca. 650-900	Uitleg van rediker

Midrasj Sjmoe'él	Ca. 650-900	Uitleg van Samuel I en II
Tanna de-Bé Eliajhoe	Ca. 800-900	Doordacht gestructureerde verzameling van aggadische midrasj
Pirké de-Rabbi Eli'èzèr	Ca. 700-800	Verzameling van verhalende midrasj in verband met Rabbi Eli'èzèr ben Hyrcanos
Tanchoema (Jelammedénoe) ³	Ca. 750-900	Homiletische midrasj bij de Tora
Pesikta Rabbati	Ca. 775-900	Homiletische midrasj
Sjemot Rabba II (parasja 15-52)	Ca. 775-900	Homiletische midrasj ⁴ (n.a.v. Ex. 12-40)
Bemidbar Rabba II (pararasja 15-23)	Ca. 775-900	Homiletische midrasj ⁵ (bij Numeri)
Sjemot Rabba I (parasja 1-14)	Ca. 900-1000	Uitleg bij het boek Exodus (Ex. 1-10)
Midrasj Tehillim I (Sjocher Tov)	Ca. 900-1000	Uitleg van de Psalmen
Aggadat Beresjit	Ca. 900-1000	Homiletische midrasj bij Genesis
Aggadat Sjur ha-Sjirim (Midrasj Sjur ha-Sjirim Zoeta)	Ca. 900-1000	Uitleg bij het Hooglied (verzameld uit andere midrasj-werken)
Midrasj Roeth Zoeta	Ca. 900-1000	Uitleg bij Ruth (verzameld uit andere midrasj-werken)
Midrasj Kohèlèt Zoeta	Ca. 900-1000	Uitleg van Prediker, verzameld uit Midrasj Kohèlèt Rabba
Midrasj Eicha Zoeta	Ca. 900-1000	Uitleg bij het begin van Klaagliederen (hoofdzakelijk over verwoesting van de Tempel)
Esther Rabba II (parasja 7-10)	Ca. 1000-1100	Uitleg bij Esther 3:1 - 8:15
Midrasj Tehilliem II	Ca. 1000-1100	Uitleg Psalmen
Midrasj Lèkach Tov (Pesikta Zoetarta)	Ca. 1100-1150	Uitleg bij de Tora en vijf Megillot, van Tobias ben Eli'èzèr (parafraserende anthologie van oudere midrajsim)
Midrasj Bemidbar Rabba I (parasja 1-14)	Ca. 1100-1200	Uitleg bij Numeri 1-8; homiletische inleidingen, gebaseerd op het exegetische werk van Mosjè ha-Darsjan (elfde eeuw)
Be-resjit Rabbati	Ca. 1100-1200	Uitleg van Genesis, gebaseerd op werk van Mosjè ha-Darsjan
Jalkoet Sjim'oni	Ca. 1200-1300	Anthologie van aggadische midrasj (hele Tenach)
Jalkoet Machiri	Ca. 1300-1400	Anthologie van aggadische midrasj (Profeten, Psalmen, Spreuken)
Midrasj ha-Gadol	Ca. 1300-1400	Anthologie van midrajsim bij de Tora

Zie voor meer details *Encyclopedia Judaica*, sub 'Midrasj', deel 11, kolom 1511

¹ Hij was niettemin zeer welgesteld en onderhield contacten met mensen uit de hoogste Romeinse kringen.

² Zie M. van Loopik, *Open Theologisch Onderwijs, Jodendom - Cursusdeel 2*, Kampen 1997.

³ Twee edities: 1) de traditionele, zogeheten Oude Tanchoema (Tanchoema Jasjan); en 2) de editie van S. Buber.

⁴ Vertoont grote gelijkenis met vorm en structuur van Tanchoema-Jelammedénoe.

⁵ Vertoont grote gelijkenis met vorm en structuur van Tanchoema-Jelammedénoe.

Ga verder naar bespreking van de tekst van Avot de Rabbi Nathan hoofdstuk I en volgende:

Of terug naar index